

Ko e ngaahi va'a tokoni 'a Nu'usilá ni ki he Mo'ui Fakasinó

Tongan

Ko e ngaahi va'a tokoni 'a Nu'usilá ni ki he Mo'ui Fakasinó

1. Ko e Potungāue Mo'uí, 'okú ne fakapa'anga mo leva'i e ngāue ki he ngaahi Poate Mo'ui fakavahe ko ia 'e 20 'i Nu'usilá ní.
2. Ko e Poate Mo'ui Fakavahé leva 'oku nau fa'ufa'u, mo langa 'a e ngaahi ngāue 'oku tokoni ki he mo'ui lelei 'a e kakai 'i honau ngaahi vahe takitaha, pea ke nau muimui ki he sīpinga tu'utu'uni 'a e Potungāue Mo'uí.

Ko e totongi foki 'a e ngaahi ngāue'anga lahi fekau'aki mo e mo'ui lelei 'a e kakai 'o Nu'usilá ní, ka 'ikai ke ta'e totongi,'e totongi fakakonga pē. 'E toki lava foki ké ke ngāue'aki ta'e totongi 'a e ngaahi ngāue'angá ni 'o kapau:

- 'Okú ke hoko ko e Tangata'i Fonua Nu'usila
- 'I ai ha'o Pepa Nofo Fonua
- 'Oku 'i ai ha'o visa ngāue ta'u 'e 2
- Na'á ke kau he 'inasi 'o e kau kumi hūfangá

Ko kinautolu 'oku te'eki ma'u ha nau Pepa Nofo Fonua, té nau totongi nai ha ngāue fakafalemahaki ne fai kia kinautolu, ka 'i he taimi ha fiema'u ha Faito'o fakavaveve he hoko ha fakatamaki pe puke lahi, 'e kei Faito'o pē kinautolu neongo he 'ikai lava hano totongi.

'Oku lava ke tau pehē ko e ngāue'anga 'e 2 'oku nau fai e tokoni ki ho'o Mo'ui fakasinó:

1. Ko e timi 1, 'oku 'i ai 'a ho'o Toketā fāmili, Toketā Nifo, Fale Hu'i Vai pē Kēmisi, Toketā Fakatu'a Sino, Toketā ki he Va'é, Taha Fai Fale'i mo kinautolu foki 'oku tāfataha pē 'enau ngāue faito'ó ki he mala'e pē 'e taha. 'Oku kau foki heni 'a kinautolu 'oku nau 'ulu'i 'ofisi 'i he loto falemahakí.
2. Ko e timi hono 2, ko e ngaahi ngāue fakafalemahaki kotoa pé 'i ha falemahaki Pule'angá pe falemahaki taautaha.

Ko e ngaahi ngāue eni 'e lava 'o fai ma'au 'o kapau 'okú ke fakalao ke ma'u 'a e ngaahi ngāue ta'etotongi mei he falemahaki 'a e Pule'angá.

1. Fa'ito'o ta'e totongi 'i ha falemahaki pē 'a e Pule'angá
2. Faito'o ta'e totongi 'i he 'imēsenisī mo e va'a ki he ngaahi fakatu'utāmaki mo e Faito'o fakavaveve 'a ia 'oku ava houa 'e 24
3. Holoki 'a e totongi ho'o fo'i 'akaú
4. Holoki ho'o totongi sio Toketā, ka 'oku fiema'u ia ké ke lēsisita leva mo ha Toketā fakafāmili ka e lava ke to e si'i ange ho'o totongi.
5. 'I he hoko ha Fakatu'utāmaki faka'ohovale kiate koe, 'e holoki 'a e lahi ho'o totongi sio ki ha taha 'oku tāfataha 'ene ngāue ki ha mala'e pē taha, 'o kapau ne 'i ai ha tohi ho'o Toketā ki he taha ngāue ko iá. Hangē eni ko e kau Fota sinó mo e ngaahi ngāue Fakatu'a sinó, Toketā ki he Hui Tu'á mo kinautolu 'oku Faito'o 'aki ha founda kehe mei he Faito'o fakaToketā.
6. Kapau 'oku 'i ai hao mahaki tu'uma'u pe fiema'u ha Faito'o ki ha lavea pe fakatu'utāmaki, kapau 'e 'ikai ta'etotongi 'a hono tokanga'i mo Faito'o koé, 'e holoki hifo hono totongi.
7. 'E ta'etotongi 'a e lahi ho'o ngaahi sivi toto mo e faka'ata ho sinó, tukukehe 'a e ngaahi sivi 'e fai 'i he ngaahi kiliniki fakataautahá. Fakatokanga'i ange ko ha'o sivi Mo'ui lelei pe sivi toto mo e faka'ata ki ha fale ngāue pe 'api ako, 'oku pau pē ké ke totongi, 'o tatau ai pē pe 'okú ke fakalao ki he ngaahi ngāue tokoni Mo'ui ta'etotongi 'a e Pule'angá pē 'ikai.
8. 'Oku ta'etotongi mo e ngaahi ngāue ki he kau fefine feitamá foki 'o a'u ki he 'enau fā'e'e, tukukehe 'a e ngaahi kiliniki mo e falemahaki taautahá.
9. Ko e ngaahi tohi momoi mei he Toketā fāmili ki ha Faito'o ke fai 'i he falemahaki Pule'angá, 'oku 'ikai totongi, tukukehe 'ete totongi ke sio ki he Toketā.
10. Ko e longá'i fānau si'i he ta'u 6, té nau sio Toketā mo ma'u fo'i 'akau ta'e totongi pē, ka 'ikai,

'e holoki e totongi he taimi lahi.

11. Ko e kakai fefine ta'u 45 ki he 69, té nau sivi huhu(hufanga he fakatapu) ta'e totongi pē.
12. 'Oku ta'e totongi foki mo e sivi 'o e taunga fanaú(hufanga he fakatapu) 'o ka fiema'u.

Ko kinautolu 'oku lava ke kau ki he ngaahi faingamalié ni, 'e mau atu ha fakamatala kakato mei he ngaluopé, pe tu'asila 'initaneti 'a e Potungāue Mo'ui. Lomi'i 'a e <http://www.health.govt.nz/> pea lomi'i 'a e [Guide to eligibility for publicly funded health services](#)

Ko e ngaahi tokoni lahi ki ho'o Mo'ui lelef mei ha Toketā fāmilí, mo kinautolu 'i he timi 'uluaki 'i 'olungá, 'oku 'i ai pe 'a hono totongi, tuku kehe 'o kapau té ke sio ki ho'o Toketā fāmilí pe 'a'áú, pe ko 'ene neesí. Ka kuo pau ké ke mu'aki lēsisita mo e kiliniki 'oku 'i ai ho'o Toketā fāmilí. Ko e tu'unga anga maheni pe foki 'o e totongi, ko e totongi fakaofi ki he vaeua 'o e totongi kakato 'a e Toketā, ka ko e ngaahi ngāue ki he Mo'ui lelei mo e fo'i 'akau Faito'o 'a e fānau si'i he ta'u 6, 'e kei ta'e totongi pē ia. Kuo pau pē ke nau lolotonga lēsisita mo ha Toketā fāmilí foki.

'E toki lava foki ke fakahū koe ké ke tokoto pe fai hao Faito'o fakavavevave 'i he falemahaki 'a e Pule'angá, 'o kapau 'e 'i ai hao tohi momoi mei ho Toketā fāmilí pē ko ha taha 'oku tāfataha 'ene ngāue faito'ó ki he mala'e pē 'e taha. Kapau ko ha'o Faito'o lavea ki ha Fakatu'utāmaki na'e hoko pe ko ha mahaki fakatu'a sino pē, 'e lava lelei hono Faito'o kotoa 'i he falemahaki 'a e Pule'angá. 'O kapau ko ha mahaki 'okú ke fe'ao mo ia tu'u ma'u, té ke lava pē 'o fili ké ke 'alu ki ha falemahaki taautaha, ka 'oku totongi ia. 'E tokoni lahi ange kapau 'oku 'i ai ha'o malu'i Mo'ui ke tokoni ki he totongi 'o e ngaahi falemahaki taautahá mo 'enau ngaahi ngāue 'e fai kiate koé.

Ki he ngaahi fa'ē ni'ihí 'oku 'ikai lava ke nau ngāue'aki ta'e totongi 'a e ngaahi sēvesí ni, mo e ngāue ki he kau faingata'a'ia, ko e 'ikai ke nau fakalao ki ai pe ko e hā pe ha 'uhinga, té nau kei lava pē 'o ma'u e tokoni ki he feitamá, mo e fā'elē foki 'o kapau 'oku fakalao 'a honau ngaahi hoá. Ki ha to e fakamatalaange, vakai ki he hokohoko 'o kinautolu té nau lava 'o ngāue'aki e faingamalié ni mei he tu'asila 'initaneti 'a e Potungāue Mo'uí, <http://www.health.govt.nz/>

Ko e huhu malu'i ki he longá'i fānau si'i hifo he ta'u 6, 'o tatau ai pē pe 'oku nau nofo fonua pe 'ikai, 'oku ngofua pē ke nau ma'u kakato 'enau huhu malu'i 'o fakatatau ki he tēpile huhu malu'i 'a e fānau pea pehē foki ki he ngaahi ngāue felāve'i mo 'enau Mo'ui lelef.

Ko kinautolu 'oku te'eki ma'u ngofua ki he ngaahi ngāue tokoni ta'e totongi 'a e Pule'angá, 'oku fakamamafa'i atu ke nau totongi ha'a nau malu'i folau kakato pea fakakau ai 'a e malu'i Mo'uí.

Ko hono fili ha'o Toketā fakafāmilí

Ko ho'o Toketā fāmilí, 'oku kau ia he timi 'uluaki 'oku fuofua ngāue kiate koe 'i Nu'usilá ni, pea pehē foki ki he matapā hū atu ki he ngaahi va'a tokoni Mo'ui kehe mei tu'ā. 'Oku 'i ai foki 'a e Toketā, Neesi mo e Fale Tala Vai pe Kēmisi. Ko ia 'oku fu'u mahu'inga 'aupito ho'o lēsisita leva ki ha Toketā 'i he vave tahá, 'i ha'o au atu pē ki ha feitu'u fo'ou té ke nofo ki ai. Ko e tokolahi 'o e kau Toketā ni 'oku nau ngāue pē 'i loto 'i ha senitā kiliniki.

Té ke lava foki 'o kumi ki ha Toketā, 'aki ha'o fakasio 'i he peesi 'initaneti 'a e kosiliō ki he kau Toketā, pe ko ē 'oku 'iloa ko e 'Medical Council website'.

Té ke ma'u foki mo e ngaahi hokohoko 'o e ngaahi senitā kiliniki, 'aki ha'o vakai ki he kongá taupotu taha ki he kamata'anga 'o ho'o Tohi Telefoni Hinehiná. Té nau 'i lalo he 'ulu'i tohi ko e 'Registered Medical Practitioners and Medical Centres'. 'E lava pe foki ké ke to e vakai 'i mo e peesi 'initaneti 'a e 'Webhealth' <http://www.webhealth.co.nz/home/>

Fili ha'o Toketā 'oku ofi ki ho 'api nofo'angá, pe ko ho 'api ngāué, pe ko e fē pe taha 'okú ke fiemalie ki af.

Ko e kau ngāue té nau 'i he kiliniki Toketā fāmilí, 'oku kau ki ai 'a e Toketā, Neesi mo e kau ngāue Talitali Kakaí. 'I he ngaahi kiliniki 'e ni'ihi, 'oku fa'a 'i loto ai 'a e kau Hu'i Vai Fo'i'akau Faito'o mo e kau ngāue felāve'i mo e Mo'ui Fakasinó mo Fakasōsialé foki, pea 'oku nau takitaha pē 'a e fatongia mahu'inga ko hono tokoni'i ho'o mo'uí, ke lelei.

Ko e hā leva 'e hoko 'i he 'eku lēsisita mo ha Toketā?

'O kapau 'oku te'eki ké ke lēsisita mo ha Toketā fakafāmilí, 'e mamafa 'aupito 'a e totongi ha'o sio ki ha Toketā. Ko e fakapulipuli ké ke mea'í, ko e lēsisita ki he Toketā fakafāmilí, 'oku faingofua 'aupito pea to e ta'e totongi foki. Kātaki 'o fakatokanga'i ange 'a e kehekehe 'o 'ete lēsisita fie kau ki ha kiliniki, mo 'ete mēmipa kakato 'i he kiliniki ko iá. 'Okú 'a e kiliniki takitaha foki 'a e mafai pe té nau 'oatu ha ngofua ma'au ké ke lēsisita mo kinautolu pe 'ikai. Ko e fili ko ē ha'o Toketā Fefine pe Tangata ké ke sio tu'u ma'u ki af, ko e fili pē ia 'a'au.

Ko e taimi ho'o lēsisitá, 'e 'oatu 'e he taha ngāue Talitali Kakaí 'a e foomu ke fakafonu ai ho hingoa, hisitōlia fakaFaito'o mo e ngaahi fakaiiki té nau fiema'u ke ngāue'aki he fetu'utaki mo koé. Manatu'i ké ke 'ave ho'o paasipootí, mo ho'o visá foki. Lolotonga 'a e 'i ai ho totonu ké ke hiki 'o Toketā fāmilí ki ha Toketā kehe, manatu'i ange ko e pa'anga tokoni 'a e Pule'angá, 'a ē 'oku tokoni ke fakasi'isi'i 'aki ho'o totongi Toketā, 'oku fa'a a'u 'o māhina 'e 3 pea toki a'u hifo ki ho'o kiliniki Toketā fo'ou. 'A ia 'i he 'ene pehē, té ke iku totongi kakato 'a e mahu'inga totonu 'oku fiema'u 'e he Toketā fo'ou ko iá.

'I ho'o mēmipa mo e Kilinikí, 'oku 'i ai leva 'a e ngaahi tokoni pa'anga 'a e Pule'angá ki he ngaahi me'a kehekehe, 'a ia ko kinautolu pē 'oku lolotonga lēsisita mo e Toketā, 'e ma'u faingamalie af. 'A ia ko 'ene lava lelei pē ho'o lēsisita mo mēmipa 'i he Kilinikí, té ke lava leva mo taau ke ma'u ha pa'anga tokoni ki ho'o totongí, mei he Pule'angá. Pea 'i he hili ko ia ho'o lēsisita mo e Toketā, ko e fakakaukau lelei 'aupito ké ke ngāue vaofi mo kokohoko mo ho'o timi 'uluaki 'oku nau tokanga'i ho'o Mo'ui leleí.

'E anga fēfē ha puka ha 'aku taimi ke sio ki he Toketā?

Kapau té ke fie sio Toketā, 'oku lelei ange ké ke puka 'aho 'e taha ki mu'a pe lahi hake. Pea kapau 'okú ke fu'u faingata'a 'ia lahi, 'e lava pe Toketā 'o sio kiate koe he 'aho pē ko iá. 'Okú ngofua pē ké ke hū mo 'omi hao maheni, pe taha fāmilí ki ho'o sio Toketā, kapau 'okú ke fiemalie ki ai. Ka 'oku 'ikai totonu 'aupito ke nau fakatonu lea ma'au. Ko e fakatonu leá, 'oku totonu pē ia mo kinautolu kuo ako pea teu'i mamafa ki he ngāue ko iá. Te tau lave ki ai 'anai ange.

Fakatokanga'i ange ko e kau Neesi 'a e Toketā, 'oku nau mohu 'ilo ki he ngaahi fakamatala lahi fekau'aki mo e Mo'ui leleí, pea lahi foki mo e ngaahi ngāue kehekehe 'oku nau fai. Té ke lava pē 'o puka hao taimi mo e neesí, ki ha'o ngaahi faka'eke'eke.

'I he 'osi kotoa pē ho'o sio Toketā, kuo pau pē ke totongi. 'Okú kehekehe pē 'a e totongi mei he kiliniki ki he kiliniki. 'Okú 'i ai foki 'a e totongi kehe 'oku hilifaki atu 'o kapau 'e 'ahi atu 'a e Toketā ki ho 'apí, 'i ha taimi fiema'u fakavavevave pe fakatamaki. 'I he lolotonga ho'o sio Toketā, 'oku 'a e Toketā 'a e pule pe té ne 'oatu ha'o pepa ke ma'u 'aki ho'o fo'i 'akaú pe 'ikai, 'o tefito 'i he 'ene sivi na'e faf. Manatu'i ange, 'oku 'ikai fakatupu 'e he mahaki pipihí 'a e mahaki kotoa pē. 'Okú 'i ai 'a e ngaahi mahaki 'o e mānava 'oku fakatupu ia mei he siemu vilasi, pea 'e 'ikai sai ia ki he inu 'o e antibiotic pe ko e fo'i 'akau tamate'i 'o e pekitíli. Ka 'oatu 'e he Toketā hao antibiotic ke folo, 'oku mahu'inga ké ke folo kotoa ke 'osi. Ko e antibiotic mo e fo'i 'akau anti-inflammatory pe ko ē 'oku ne Faito'o 'a e fufula ha konga ho sinó 'o fakamohomoho pea to e mamahi foki, 'okú na

kehekehe 'aupito.

'E anga fēfē ha 'aku 'ilo ki ha taha 'oku ngāue ki ha mala'e pe 'e taha 'o e Mo'uí, pe ko e Specialist?

Ko e taimi 'e ni'ihī 'e momoi atu koe 'e ho'o Toketā fāmili ki ha taha 'oku tāfataha 'ene ngāue ki he mala'e pe taha 'o e mo'uí, ké ne to e sivi makehe koe. Ko e totongi 'o ha taha pehē ni 'oku kehekehe pē, ka 'oku fa'a kamata mei he \$150 'a e totongi ki he 'uluaki sió. Pea kapau té ke lava pē 'e koe 'o totongi, pē ko ho'o kautaha malu'i mo'uí, 'e vave 'aupito pē 'a e ngāue kiate koé.

'O kapau 'oku ngofua pea fili koe, 'e momoi atu koe ki ha taha 'i he ngaahi va'a ngāue ki he Mo'uí 'a e Pule'angá, 'a ia 'oku ta'e totongi foki. Ka e fakatokanga'i ange, 'oku 'i ai 'a e lisi talitali 'a ia 'e fakahū ki ai ho hingoá, pea 'oku fa'a 'osi atu ha ngaahi mähina lahi pea toki ma'u mai ha'o taimi 'apoinimeni.

'Oku anga fēfē ngāue 'a e ngaahi kautaha Malu'i Mo'uí Taautaha?

'Oku 'i ai 'a e ni'ihī 'oku nau fili ke totongi ha nau malu'i Mo'uí neongo 'e mamafa nai. Ka 'oku 'aonga ia ke fakavave 'aki hao Faito'o 'i ha Falemahaki taautaha mo totongi ki ha taha 'oku mataotao 'i ha 'elia 'okú ke fiema'u tokoni ai 'o 'ikai té ke to e tatali.

Ke kumi ha'o kautaha malu'i Mo'uí taautaha 'i he kolo kakalá ni, vakai ki he www.yellow.co.nz pea 'i lalo 'i he 'Insurance – Medical in Christchurch'. 'Oku 'i ai pe foki mo e kau ngāue 'i he kautaha malu'i mo'uí, 'oku nau lava 'a e ngaahi lea kehe mei he lea fakapālangi, pea 'oku nau fa'a tu'uaki 'i he ngaahi polokalama fakamatakali. Ki ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo e malu'i mo'uí, vakai 'i he peesi 'initaneti 'a e 'Everybody'.

<http://www.everybody.co.nz/page-56d7ef0e-9e87-46ad-9ab9-843e76f8301e.aspx>

Komiuniti Kaati

Ko e Kaati Komiuniti, 'oku ma'u pē ia mei he Potungāue 'a e Pule'angá 'oku ui ko e “Work and Income” pe ko ē 'oku fa'a ma'u'aki ko e Uelofea. Té ke lava 'o fakafonu hao foomu tohi kole 'o kapau 'oku ke:

- ta'u 18 pe lahi ange ai (pe 16-17 ka e lolotonga ako taimi kakato 'i ha 'Univēsiti pe Politeki)
- 'oku si'i 'aupito ho'o pa'anga hū mai('a ia 'oku fakafalala ia he anga pe tu'u 'a e fāmili)
- Tangata'i Fonua Nu'usila pe Pepa Nofu Fonua.

Ko e Kaati ni 'e lava 'o ngāue'aki ke ma'u 'a e ngaahi me'a 'i laló, 'a ia ko e totongi 'e holoki pe ta'e totongi 'o hangē ko e:

1. totongi hao sio Toketā 'i he mahili 'a e taimi ngāue totonu 'o e 'ahó
2. totongi hao sio ki ha Toketā 'oku 'ikai ko ho Toketā fakafāmili ia
3. ko e mata sio'ata ki he fānau si'i hifo he ta'u 15.
4. Faito'o Nifo fakavavevave 'i he Falemahaki pe ko e ngaahi kiliniki Nifo 'oku nau ma'u ngofua ngāue mo e Falemahaki
5. totongi ki ha'ol folau mo hao nofo'anga 'o kapau té ke Faito'o ki ha Falemahaki 'a e Pule'angá, 'oku mama'o mei ho 'api nofo'anga pea na'e 'ave hao tohi fiema'u tokoni ki 'api.
6. totongi ho'o fo'i 'akau faito'o, 'o kapau na'á ke sio Toketā mo ha Toketā taautaha 'oku 'ikai ha 'ane aleapau ngāue mo e Potungāue Mo'uí, pe ko e Poate Fakavahé 'o fakatātā'aki ha taha 'oku mataotao 'i ha mala'e 'o e Mo'uí.

Ki he to e fakaikiiki fekau'aki mo e Kaati ni, vakai ki he

<http://www.workandincome.govt.nz/individuals/a-z-benefits/community-services-card.html>

Ke faka'eke'eke pe 'okú ke taau ke ma'u hao Kaati, fetu'utaki ki he Work and Income New Zealand pe ko e Uelofea 'i he 0800 999 999 pē ko e 'initaneti:

www.workandincome.govt.nz

Ko e Kaati ma'ae kau sio Toketā tu'o lahi- ko e hā 'a e Kaati ko ia?

Ko kinautolu ne nau sio Toketā 'i loto he ta'u 'e 1 pea lahi hake he 'a'ahi tu'o 12 ki ho'o Toketā 'i loto he ta'u 'e taha ko iá, pea ko ho'o 'a'ahi 'oku fekau'aki mo hao fokoutua 'oku fuoloa hono faito'o, té nau malava ke ma'u 'a e Kaati ko ení. 'A ia 'oku 'uhinga eni té nau ma'u ange ha totongi 'oku to e ma'ama'a 'aupito 'i he sio Toketā, pe ko e totongi 'enau fo'i'akaú.

Ko e hā e me'a 'e hoko kiate au kapau né u tō ki ha Fakatu'utāmaki ta'e 'amanekina?

'O kapau ko e Tangata'i Fonua koe, 'i ai hao Pepa Nofu Fonua, NGofua Fakataimi pe 'oku te'eki ké ke Pepa pea hoko ha fakatamaki pe lavea kiate koe he ngāué, pē ko 'api, ko e va'a ngāue ko ia 'a e Pule'angá ko e ACC, té nau ngali tokoni'i koe fekau'aki mo ha ngaahi totongi felāve'i mo e Faito'o 'e fiema'u kiate koé, 'o fakatatau ki he 'enau founa laó. Fakatokanga'i lelei ange 'oku 'ikai tokoni 'a e ACC ke totongi 'a e me'a fakatotongi kotoa pē. Hangē eni ko e sio Toketā mo e ni' ihi pē a ia té ke kei totongi pē ia 'e koe. Manatu'i ange foki 'oku nau to e sivilivi'i foki 'a kinautolu té nau kau ki he 'enau lisi ngāue mo kinautolu 'e 'ikai.

Ko e ngaahi me'a eni 'oku 'ikai kau 'i he totongi tokoni 'a e ACC:

1. puke fakasino
2. palopalema faka'atamai pe feliliuaki 'a e ongó
3. ko ha'o lavea tupu mei he ha'u ho'o motu'á
4. ko ha fa'ahinga lavea ne ha'u ha'u māmālie pē.

Ki ha to e fiema'u fakamatala ki he tokoni 'e lava 'e he ACC 'o fai kiate koé, telefoni ta'e totongi hake ki he 0800 101 996 pe ko e www.acc.co.nz

'Oku 'i ai foki mo e kau fakatonu lea ke tokoni atu mei he laine telefoni ki he ngaahi matakali kehekehé, 'a ia 'oku 'iloa ko e 'language line'.

Ko e ngaahi tokoni ki he Mo'uí, 'i he tu'a Taimi Ngāue anga maheni 'o e 'ahó.

'O kapau té ke fiema'u ké ke sio ki ha Toketā fakavavevave 'i tu'a he taimi ngāue anga maheni (8am-6pm Monite ki he Falaite), 'uluaki fetu'utaki telefoni ki ho'o Toketā fāmili, pea muimui ki he fekau 'e tuku atu 'i he telefoní, ki he me'a ké ke faí. 'O kapau 'e 'ikai tali atu 'e ho'o Toketā fāmili totonú, 'e ofe'i ho'o telefoni leva ki ha taha Neesi taukei ngāue, pea té ne fale'i atu koe ki he me'a té ke faí.

'Oku 'i ai 'a e kau Ngāue Fale'i Mo'uí mo tokoni fakatelefoni, 'a ia 'oku ava houa 24 kiate koe. Ko e kau Neesi pē kuo taukei ngāue té nau tali atu ho'o telefoní, mo tokoni 'o 'oatu fale'i ki ha'o faka'eke'eke tokoni Mo'uí, 'i he telefoni 0800 611 116. Ko e fale'i 'e 'oatú, 'oku 'ikai totongi pea kapau té ke fiema'u ke lea ki ha taha Tonga, fakahā leva ki he neesí pea té ne fakakau mai leva ha taha Tonga ngāue fakatonu lea.

Pea kapau 'okú ke fu'u fiema'u ké ke sio pē ki ha Toketā, 'i he tu'a taimi ngāue anga maheni, 'oku 'ataa pē ké ke 'alu ki ha taha 'o e ngaahi kiliniki Toketā ava houa 24. To e fakatokanga'i ange pe foki, 'oku 'i ai pē 'enau totongi ki ho'o sio Toketā ko iá. Ko hono lelef, 'oku taimi nounou ange ho'o tali áf, 'i ha'o tali 'i he loki talitali 'i he Falemahaki lahi.

'Oku 'i ai foki mo e va'a Faito'o mo tokoni ki ha Fakatu'utāmaki, puke lahi mo e lavea fakavavevave, 'a ē 'oku ava houa 24 'i he Falemahaki kotoa 'a e Pule'angá, pe 'oku 'i loā ko e 'Emergency Department'. 'Oku 'ikai ke totongi ho'o sio Toketā heni, pea 'oku 'ikai fiema'u ke puka hao taimi 'apoinimeni, kā 'e lōloa fau ha'o tali ke sio ki ha Toketā pe neesi. **Kapau ne hoko ha Fakatu'utāmaki, lavea lahi kiate koe pe puke lahi, 'alu vave leva ki he tafa'aki Emergency Department 'a e Falemahaki.**

'Oku anga fēfē 'a e ngāue mo e tokoni 'a e Veeni Falemahaki?

'I Nu'usilá ni, 'oku tokoni'i 'e he kautaha St. John 'a e kakai toko lahi, 'aki 'enau ngāue 'i he ngaahi veeni tokoni ko ia 'a e fale mahakí.

Ka ke fiema'u tokoni fakavavevave mei he veeni 'emipuleni 'a e falemahakí, telefoni ki he 111.

Lolotonga 'oku ngali nai ke ta'e totongi 'a e ngāue 'a e veeni falemahakí, 'e kei lī atu pe 'a e totongi ho'o ngāue'aki 'a e sēvesí ni 'o kapau né ke ngāue'aki ki ha me'a fakavavevave 'oku 'ikai ko ha tupu mei ha Fakatu'utāmaki. Ko e 'uhí, ko e kautaha ngāue 'ofa pē 'a e St. John, 'oku 'i ai 'a e 'amanaki ko e totongi ma'u lalo taha 'oku 'oatu ké ke totongi, 'a ia ko e \$80, 'e hangē pe ko ha'o totongi me'a'ofa mo tokoni ki he 'enau ngāué.

Ko e kau 'ofisa ngāue 'i he veeni falemahakí, ne 'osi ako'i kinautolu ke nau ngāue vave ki hono fakafiemalie ha taha ne hoko ki ai ha Fakatu'utāmaki pe ko ha taha 'oku fu'u puke lahi. 'Ikai ngata af, ka 'oku nau to e:

1. Fe'aveaki me'alele foki ha taha oku puke, ke hū atu ki he falemahakí, pē ko e kau mahaki 'i tua'ā ki ha'a nau sio Toketā ki falemahaki
2. Fe'aveaki 'a e kau mahakí, mei ha Falemahaki ki ha falemahaki, pē mei Falemahaki ki 'api
3. Ngāue fakataha foki mo e kau Polisi, pehē foki ki he Va'a Tāmate Afí, ke fakahoko ha ngaahi tokoni Fakafaito'o 'i ha hoko ha Fakatu'utāmaki
4. Fokotu'utu'u foki mo ngāue 'i he ngaahi vakapuna tokoni fakafalemahakí, pea mo tokanga'i foki 'enau ngaahi taimi fefolau'akí
5. Tokanga'i mo siofi 'a e ngaahi 'alamu fakahaofi Mo'ui fakataautahá

'E anga fēfē ha 'aku ma'u ha Toketā Nifo?

Ki he longai fānau toki fā'ele'i, 'o a'u ki he fānau ta'u 18, 'oku 'ikai totongi ha ngaahi ngāue angamaheni ki hano fakafakafonu mo fakalelei' i ho nau nifó, 'o kapau 'oku ngofua ke nau ma'u 'a e monuu ta'e totongi ko enf. 'I he mahili pē ho nau ta'u 18, té ke totongi leva ki hono ngaahi mo e ngaahi me'a felāve'i mo e tokanga'i ho nau nifó. Ko e tokolahi 'oku nau lēsisita mo takitaha totongi pē 'enau sio ki ha Toketā Nifo taautaha.

'Oku 'i ai 'a e mafai tatau pē 'o e Toketā Nifó mo ho'o Toketā fāмили. Kapau 'oku fiema'u ha'o fo'i 'akau ko ho faito'o, 'e 'oatu pē 'e he Toketā Nifó ho'o pepa fo'i 'akau, ke 'ave 'o ma'u mai'aki ho'o fo'i 'akaú, mei he fale hu'i vaf.

Ko e anga maheni mo e ngaahi kiliniki Nifo taautahá, 'oku 'ikai ma'u ha nau pa'anga tokoni mei he Pule'angá. Ko ia ai, 'oku takitaha pe mo'ona 'a e mahu'inga 'oku nau tukuatu ké ke totongi, pea 'oku fa'a mamafa ange kinautolu 'i he totongi ho'o sio ki ho Toketā fāmilí.

Ki he hokohoko 'o e kau Toketā Nifo mo e kiliniki Nifo 'i ho feitu'ú, vakai ki he peesi 'initaneti 'a e Kosilió ki he ngaahi me'a fekau'aki mo e Nifó, pē ko e pepa Telefoni Engeengá.

<http://www.dentalcouncil.org.nz/>

'E anga fēfē ha 'aku ma'u ha Fale Hu'i Vai ?

'O kapau 'okú ke puke pea fiema'u ha'o fo'i 'akau faito'o, 'e 'oatu leva 'e ho'o Toketā fāmili ho'o la'ipepa ke ma'u mai 'aki ho'o fo'i'akau. ('I Nu'usilá ni, ko e ngaahi fo'i 'akau Faito'o 'oku 'omi mei ho Toketā, 'oku 'ikai lava 'o fakataua noa'ia pē kinautolu mei he fale hu'i vai). 'Ave leva ho'o pepa fo'i 'akau ki he Fale Hu'i Vai ki ha taha 'o e kau ngāué, pea té ne tala atu 'a e lōloa ha'o tali ka nau teuteu ho'o fo'i 'akau. ('E malava pē ké ke tali 'o a'u ki he miniti 'e 20 'o kapau 'oku fu'u mo'umo'ua 'a e falé). Ki mu'a pea nau 'oatu ho'o fo'i 'akau, té nau 'eke atu ho hingoá mo ho tu'asilá foki, ke fakapapau'i ko e taha totonu koe ha 'ana 'a e fo'i 'akau. 'E lava pē foki ha taha mei ho fāmili ké ne 'alu 'o ma'u mai ho'o fo'i 'akau.

Ko e totongi ki he puha pe hina fo'i 'akau takitaha, 'oku \$5 'o kapau 'okú ke kau 'i he ma'u tokoni mei he Pule'angá. Ko e ngaahi fo'i 'akau lahi 'oku totongi kotoa pē 'ia 'e he Pule'angá, 'a ia 'e ta'e totongi leva ia kiate koe, ka ko e ngaahi fo'i 'akau 'oku 'ikai tokoni mai e Pule'angá ki hono totongi, 'e ki'i mamafa ange ia pea 'oku tākaki atu 'a e totongi ko iá, ki he \$5 anga mahen'i.

Kapau 'oku 'i ai hao fo'i 'akau 'e hokohoko hano 'omai mei he Fale Hu'i Vai (kia kinautolu 'oku nau ma'u ha ngaahi fokoutua 'e fuoloa hano faito'o), 'e 'ikai leva ké ke to e totongi 'a e \$5 ki he ngaahi fo'i 'akau hokohoko atu ko ení. 'Oku tó e pau foki ké ke ngāue'aki pē 'a e Fale Hu'i Vai 'e taha, ki he ma'u mai ho'o ngaahi fo'i'akau ko ení, pea ka 'osi pe māhina 'e 3, ko 'ene 'osi ia 'a e 'aonga 'o e tohi fo'i 'akau mei ho Toketā. Fakatokanga'iangē kapau té ke folau, pe 'ikai lava ké ke fononga holo, té ke lava pē ke kole ki he fale hu'i vai, ke 'oatu faka'anga taha pe ho'o fo'i 'akau.

'I ho'o 'alu ke 'ave ho'o fo'i 'akau, kātaki 'o fakapapau'iangē 'oku mahino lelei kiate koe 'a e anga hono folo ho'o fo'i 'akau. Kapau 'oku 'ikai mahino, to e fehu'i ki he taha ngāue 'i he Fale Hu'i Vai ke ne to e fakamatala atu.

Kapau ange 'oku ké kei tāla'a pē mo fehu'ia 'a e anga fēfē hono folo ho'o fo'i 'akau, pea mo e 'uhinga ki he hā 'a e fo'i 'akau takitaha, fetu'utaki leva ki ho'o Toketā fāmili, Neesi pē ko e Fale Hu'i Vai ke nau fokotu'utu'u ha taimi ke 'a'ahi atu ai ha taha mei he kulupu ngāue hu'i vai, ki ho 'apí, ke mou talanoa mo nau fakama'ala'ala 'a e ngaahi fehu'i 'oku 'i ho lotó. 'Oku 'ikai ke totongi 'enau 'a'ahi atu ko ení, pea ko e kau taukei ngāue hu'i vai pē mo kinautolu. 'Oku 'ikai to e kehe 'enau faifatongia mo e kau ngāue 'i ha fale hu'i vai. Té nau talanoa mo koe, 'oatu 'a e fale'i mo e fakahinohino 'a e to'onga totonu ki hono folo ho'o fo'i 'akau. Té nau lava pē foki 'o 'alu atu mo ha taha fakatonu lea Tonga.

Ki ha ngaahi to e fakamatala lahi ange fekau'aki mo ha me'a ki he ngāue fakafo'i 'akau Faito'o 'i Nu'usilá ni, vakai ki he peesi 'initaneti:

<http://www.pharmac.govt.nz/charges>

<http://www.pharmac.govt.nz/patients>

Pea 'o kapau 'oku lahi 'a e ngaahi fo'i 'akau 'e totongi 'e ho'o fāmili, 'e lava pē ke mou ma'u 'a e Kaati mei he Fale Hu'i Vai, 'a ia 'e tokoni ke holoki 'a ho'o mou totongi ki he fo'i 'akau. 'Oku 'iloa 'a e Kaati ni ko e 'Pharmaceutical Subsidy Card'.

'Oku 'ikai ngata pē foki 'i he 'oatu ho'o fo'i'akau mei he Fale Hu'i Vai, ka 'oku nau to e fakataua atu foki mo e ngaahi koloa kehekehe, 'a ia té ke fakataua pē mei he kānitá. Ko e ngaahi me'a kehekehe ia 'oku 'ikai to e fiema'u ha tohi fakangofua ki ai mei ho Toketā. 'A ia ko e ngaahi koloa eni 'oku tokoni ki he Faito'o kehekehe, 'o kau ai 'a e fo'i 'akau ta'ofi langa, kilimi ki he kilí, ngako Faito'o mo e Faito'o ki he mahaki fakatupu mei he efu he 'ea.

Té ke lava pē 'o kole fale'i mei he kau ngāue he Fale Hu'i Vai, 'o kau ai ha fale'i tokoni ki he Mo'uí, kapau 'oku 'i ai ha hoha'a fekau'aki mo ho Fāmili pē ko koe.

Pea 'o kapau foki té ke fiema'u fo'i 'akau fakavavevave hili 'a e taimi ngāue totonu 'o e 'ahó, té ke lava pē 'o 'alu ki ha taha 'o e ngaahi Fale Hu'i Vai fakavavevavé, pē ko ē 'oku ui ko e 'Urgent Pharmacy'. 'Oku nau ava 'o a'u nai ki he 10 pe 11 efiáif. Ke fekumi ki he ngaahi fale ko ení, vakai ki he kongá ki mu'a taha 'o e Pepa Telefoni Hinehiná, pea vakai ki he lisi 'a e Falemahakí, pē ko ha ngaahi Kiliniki ki he hingoa 'Urgent Pharmacy'.

'E anga fēfē ké u lava 'o ngāue'aki ha taha Fakatonu Lea Tonga?

Kapau 'okú ke fu'u fiema'u ha taha fakatonu lea Tonga ke to e mahino ange 'a ho'omo fepōtalanóa'aki mo e fakamatala 'a ho'o Toketā fāmílí, 'oku 'i ai ho'o totonu fakalao ke 'oatu ha taha ngāue fakatonu lea Tonga. Ko kinautolu 'oku 'osi lēsisita mo ha Toketā fāmílí, té nau lava 'o ngāue'aki ta'e totongi ha taha fakatonu lea. Fakahā ke mahino 'i ha 'aho' e taha ki mu'a pe lahi hake, ki he taha 'okú ne puka ho'o taimi 'apoiniméní, 'okú ke fiema'u ha taha fakatonu lea 'i he taimi ho'o sio Toketā. 'Oua 'aupito 'e ngāue'aki 'a ho'o fānaú, pē ko ha taha 'i ho fāmílí ke fakatonu lea. 'Oku 'ikai ke nau ngāue totonu ko e kau fakatonu lea, pea 'e faingofua ke nau lea 'aki ha lea hala pea fehalaaki ai 'a e fale'i totonu mo e fakahinohino 'a e Toketā.

'E anga fēfē ha 'aku lāunga 'i he kovi ha ngāue ne fai mai kiate au mo e anga hono tokanga' i 'eku Mo'uí ?

Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau ngāue'aki ha ngāue felāve'i mo e Mo'uí leleí, pē ko e ngāue ki he kau faingata'a'ia, 'oku malu'i kinautolu 'e he ngaahi lao ki he totonú. 'Oku 'i ai foki 'a e Komisiona taautaha, ko 'ene ngāue pē ia ke faka'ai ai mo faka'ilo ki he kakai, 'oku 'i ai 'enau totonu fakalao 'i he lao ko ia 'a e Pule'anga Nu'usilá ni . Ko e ngaahi lao ko ení, 'e ma'u ia 'i he lea faka Tongá mei he

<http://www.hdc.org.nz/>

'E anga fēfē ha 'aku ma'u ha Fale'i ta'e totongi ki he Mo'uí, mo ha to e ngaahi me'a kehe pē?

'I he hili ko ia ha'o sio Toketā, Toketā Nifo pe ko ha taha 'oku tautefito 'ene ngāue ki ha mala'e 'o e Mo'uí 'e taha, té nau 'oatu nai hao Kaati 'oku 'i ai 'a e hingoa 'o e fokoutua 'okú ke ma'ú, mo ha tu'asila 'initaneti. 'A'ahi ki he tu'asila 'initaneti ko ení pea ke taie'i ki ai 'a e hingoa ho fokoutuá, pea té ne 'ave koe ki he peesi totonu 'oku fakamatala mahino ai 'a e fakaikiiki mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo ho fokoutuá. Kuo lahi foki 'a e ngaahi peesi kuo liliu ki he lea fakaTongá:

<http://www.healthinfo.org.nz/>

Ki ha'o fiema'u fale'i Mo'uí ta'e totongi, pē ko ha fakamatala fekau'aki mo ha ngaahi ngāue'anga ki he Mo'uí leleí 'i ho koló, té ke lava 'o tā ki he laine telefoni ta'e totongi ki he Mo'uí leleí, pe ko ē 'oku 'iloa ko e 'Healthline' 'i he 0800 611 116.

Kapau 'okú ke fiema'u ha to e ngaahi fakamatala kehekehe pē felāve'i mo e Mo'uí 'i Nu'usilá ni, fakamatala fekau'aki mo e Mo'uí leleí, mo ha to e me'a pē, vakai'i leva 'a e peesi 'initaneti 'a e Senitā 'a e Kolo Kakalá ni ki he kakai kuo hiki mai 'o nofo 'i Nu'usilá ni . 'Oku tu'u foki honau 'ofisí ni 'i he 166 St Asaph St, Christchurch.

<http://www.migranhub.org.nz/>

Té ke to e lava pē foki 'o ma'u atu mo ha ngaahi fakamatala lahi fekau'aki mo e Mo'uí, 'i he ngaahi lea kehekehe mei he:

www.healthed.govt.nz

©Pegasus Health (Charitable) Ltd, PO Box 741, Christchurch – T0001

Printed 1st May 2014